

власних роздумів. Важливо, що науковий збірник Масариківського університету у м. Брно стався. Сподіваємося, що він матиме майбутнє – і читачьке, і видавниче, і дослідницьке.

¹Коваленко Георгий. Украинский театральний конструктивизм: особенности генезиса национального своеобразия // *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost / Sborník vědeckých prací. – Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická. Ústav slavistiky, Brno. – 2004. – s. 349;*

²Коваленко Георгий. Украинский театральний конструктивизм: особенности генезиса национального своеобразия // *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost / Sborník vědeckých prací. – Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická. Ústav slavistiky, Brno. – 2004. – s. 356.*

Г.М. Насико, канд.філол. наук

РЕЦЕНЗИЯ

Ярослав Мельник, Ольга Лазарович.

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА. – Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ, „Гостинець” – 2004 – 244 с.

Сучасне суспільство продовжує осмислювати значення й роль християнства та його священних мов для тисячолітнього розвитку різних слов'янських культур. Тому підготовка фахівців різних гуманітарних спеціальностей не може обійтися без вивчення церковнослов'янської мови, закономірно з'являються й ряд навчально-методичних видань, серед них – і рецензована праця Я.Мельника та О.Лазарович.

Посібник створено за енциклопедичним принципом: його можна використовувати також і для вивчення основ палеографії, вступу до слов'янської філології, історії книгодрукування. Автори свідомо пропонують осягнення феномену писемності шляхом комплексного розгляду власне мовних фактів у нерозривному зв'язку з культурно-історичними. До основного тексту додано майже хрестоматійний за обсягом набір зразків для читання, ілюстративні таблиці зі словозміни, термінологічний та словник найуживаніших слів.

У вступі подано інформацію про походження слов'ян, найдавніші відомості про їх племена, наголошено на найважливіших поняттях порівняльно-історичного мовознавства, розглянуто

періодизацію церковнослов'янської мови. Дуже важливо, що текст супроводжується найрізноманітнішими ілюстраціями. Зауважимо, що досить складною для графічного зображення виявилася спроба звести до однієї схеми історію церковнослов'янської мови, та ще й на тлі періодів праслов'янських, давньоруських, староукраїнських тощо (іл.3, с.10). Тут авторам варто було б скористатися уже випробуваними прийомами унаочнення цієї теми, див. хоча б надзвичайно детальну й легку для прочитання таблицю історій мов на сайті www.litopys.kiev.ua. Бажано було б також спеціально спинитися на визначенні термінів *давньоруській*, *староукраїнській* тощо, тим більше, що до термінологічного словника вони не потрапили.

Багатий на ілюстративний матеріал та на факти розділ, присвячений проблемам походження писемності та розвитку різних систем письма. Палеографічні відомості надзвичайно поживають виклад та знадобляться майбутнім історикам, філологам, філософам. Вичерпно розкрито питання про історичні передумови появи писемності у слов'ян та дві слов'янські абетки, зроблено огляд найважливіших пам'яток. Можливо, його варто було б доповнити інформацією про те, що ці пам'ятки сьогодні мають традицію наукових публікацій та доступні для вивчення. Надзвичайно вдалою виявилася спроба ввести до цього розділу також параграфу про В(е)лесову книгу, суперечки щодо автентичності якої не вщухають. Шкода тільки, що нічого не сказано про те, яким же письмом чи якою ж мовою створено цей текст та не згадано досліджень українських мовознавців (див.: Ткаченко О.Б. "Питання походження т.зв. „В(е)лесової книги". Спроба формально-змістового аналізу" // Українська мова. – 2001 – № 1). Тим більше варто було б послатися на найновіші знахідки писемних текстів, зокрема т.зв. Новгородського кодексу I чверті XI століття. Прочитання цих чотирьох воскових сторінок, що здійснювалися зокрема й за скануванням фотонегативів, виведених на монітор комп'ютера, труднощі, з якими зустрілися дослідники, можуть слугувати непрямым доказом підробки В(е)лесової книги. (Детальніше про це : А.А.Зализняк, Древнейшая кириллическая азбука // Вопросы языкознания.- 2003. - № 2. та ін.)

Огляд історії перекладів Святого Письма у різних слов'янських народів та найважливіших подій у становленні книгодрукування на слов'янських землях істотно розширюють

проблематику видання. Історико-мовознавча перспектива поглиблюється розглядом становлення досліджень старослов'янської та церковнослов'янської мов. Бібліографію до цього розділу збагатили б згадки про багатотомну „Історію української культури” та працю Я. Ісаєвича „Українське книговидання: витoki, розвиток, проблеми” (Л., 2002).

Розгляд звукової будови церковнослов'янської мови здійснено, згідно з традицією, у порівнянні з старослов'янською. Водночас виклад розділу „Фонетика” має, на наш погляд, істотні недоліки, що можна пояснити, можливо, й прагненням авторів дещо „спростити” матеріал (в усякому разі, про популярність тлумачень вони застерігають у передмові – с.4.). Проте популярність – не завада науковому рівню. Тому не можна погодитися з тим, що класифікуючи голосні чи приголосні, автори в таблицях наводять не загальноприйняті позначення фонем чи їх реалізацій, а літери кирилиці. Наприклад, як голосні переднього ряду названо літери е, ѣ, и, ѡ, ѣ (с.64). При цьому нічого не сказано про спосіб творення голосних та надлишковий характер абетки, що для позначення тих самих звуків передбачала вживання різних літер. Так само неуважно простежено за звуковим значенням окремих літер у порівняльній таблиці кирилиці та глаголиці (с 236-237), де відсутні м'які звуки [н'], [л'], [р'], [с'], [з'] та складотворчі [р], [д]. Також викликає заперечення таблиця приголосних (с. 68) , де без пояснень введено як окремі одиниці (звуки? фонемі?) сполучення літер шт, жд. Виняток тут зроблено для м'яких [н'], [л'], [р'], але, скажімо, палатальний характер вимови тих самих сполук [шт'], [жд'] чи шиплячих не передано.

Цікавий та інформативний розділ про лексику та лексикографію старослов'янської та церковнослов'янської мови. Тут названо найважливіші словники, якими можна користуватися при прочитанні давніх старослов'янських та пізніших церковнослов'янських текстів. Шкода, що нічого не сказано про фразеологію старослов'янських та церковнослов'янських пам'яток, а вона ж значно збагатила книжні стилі сучасних слов'янських мов.

Розділ „Морфологія” подано традиційно в описовому ключі. У ньому представлено передусім парадигми словозміни різних частин мови та примітки до них. На жаль, перекладів із текстів тут не знаходимо, а вони б дуже знадобилися тим, хто вперше

приступає до пізнання Слова Божого в оригіналі та концептуально відповідали б призначенню посібника : допомога в самостійному навчанні.

У розділі „Займенник” зовсім не сказано про значення 3 особи у вказівного займенника *и, и, я*, що разом із займенником *онъ, она, оно* сформував парадигму предметно-особового займенника. Так само випущено і матеріал про утворення повних форм прикметників шляхом приєднання відповідних закінчень, у розділі „Прикметник”. Немає зразків його словозміни і в довідкових таблицях. На нашу думку, вживання непрямих відмінків цього займенника, який часто виявляється омонімічним до сполучника *и*, все-таки потребувало б коментарів та прикладів перекладу речень на зразок *и вѣпросиша ѣ гажите...*, *и трѣми дньми вѣздвигиш ѿ*.

Не зовсім зрозуміло, чому автори наводять тільки детальну класифікацію основ дієслів за основами теперішнього часу, а класифікацію за основами минулого часу тільки згадують (с. 100). Зовсім без коментарів наведено тільки старослов'янську парадигму дієслів теперішнього часу, а про особливості парадигми східнослов'янської редакції церковнослов'янської мови нічого не сказано, зокрема про вживання закінчень 3 ос. однини та множини. А вони ж продемонстровані в доданих текстах: *лицѣа ложа ииждѣ* (Остр. св., с. 130), *ѣко съ естъ насѣдѣникѣ* (Зогр. св., с. 131).

Форми минулих та майбутніх часів проаналізовані ґрунтовно, з вказівками на їх семантику в церковнослов'янських пам'ятках. На жаль, нічого не сказано про аналітичні форми наказового способу та особливості функціонування дієприкметників, які в деяких функціях (зокрема другорядного присудка) можна перекласти тільки за допомогою дієприслівника, що й сформувався пізніше на основі деяких форм дієприкметників. Цю особливість давніх форм дієприкметників варто було б підкреслити в розділі „Синтаксис”, де досить вдало прокоментовано вживання давального самостійного та заперечних часток.

До прикрих недоглядів віднесемо форми *десѣтъ* та *сто* (с. 98), вислови на зразок „деякі букви мають ...іншу фонетичну і морфологічну функцію” (с. 71). Очевидно, слід було б уважніше також поставитися до оформлення: в одних випадках діакритичні знаки подано уважно та ретельно, в інших – випущені в тих самих

прикладах (с.76 – с.82), флексія у зразках словозміни виділена не завжди (с.101 – с.104).

Бібліографія, додана до посібника, досить повна. Шкода, що автори оминули тут чи не найкращий серед навчальних видань підручник Г.О.Хабургаєва «Старославянський язык» (М., 1974, 2-е видання – 1986 р.).

На нашу думку, видання значно б виграло, якби в списку літератури, де перелічено класичні праці з мовознавства, палеографії, підручники тощо фігурували й нові, не менш значущі роботи українських учених Г.Півторака „Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов”(К., 2001), М.Брайчевського „Походження слов'янської писемності” (К., 1998), С.Висоцького „Київська писемна школа X-XII ст. (До історії української писемності)”(Л. – К. – Нью-Йорк , 1998) та сучасні підручники Камчатнова А.М. (М., 1998), Бондалетова В.Д., Самсонова Н.Г., Самсонової Л.Н. (М., 2001) тощо.

Переконані, що видання сприятиме відродженню найкращих традицій викладання історико-мовознавчих дисциплін та буде прихильно зустрінуте викладачами й студентами.